

**RAPPORTAGE TOEVALSVONDST:
RIDDERSTRAAT 1, HERK-DE-STAD - HERK-DE-STAD
(PROV. LIMBURG)**

I. Verslaggever:

Geert Vynckier

Agentschap Onroerend Erfgoed
Jekerstraat 10
3700 Tongeren
012 /260321
0477/560389
geert.vynckier@rwo.vlaanderen.be

functie: erfgoedonderzoeker archeologie

terreinwerk: Geert Vynckier

fotografie: Geert Vynckier

plannen / tekeningen: André Detloff/Alex Dallemagne
Johan Van Laecke

II. Identificatie

*Een beschrijving van de locatie van de site, met de volgende elementen:

Provincie(s): Limburg

Gemeente(n): Herk-de-Stad

Deelgemeenten(n): Herk-de-Stad

Coördinaten: Lambert 1972: X: 206189 en Y: 181435

Kadastergegevens: Gemeente Herk-de-Stad, 1ste afdeling, sectie A, perceelnummer 658N

Adres: Ridderstraat 1

Toponiem(en): /

Naam van de site: Herk-de-Stad 2012 Ridderstraat (HE12RI)

Dossiernummer OE: 8_2012_019

Algemene beschrijving:

De toevalsvondst gebeurde bij het uitgraven van een kelder voor een appartementsgebouw ten zuidoosten van de Sint-Martinuskerk in het midden van de historische kern van Herk-de-Stad (Kaart 1 en 2; Fig. 1). Een alerte buur merkte in de bodem van de uitgegraven put de restanten van een houten waterput op.

Herk-de-Stad ligt in het westen van Limburg in vochtig Haspengouw, vlak langs de rivier de Herk, een zijrivier van de Demer. De stad, net ten zuiden van de Demervallei en op de rand van de Zandleemstreek en de Kempen, is gelegen in een hoger gebied dat langzaam afdaalt naar de depressie van de vallei (Kaart 3). De bodems rond de stad (Kaart 4) bestaan vooral uit natte zandleemgronden in meerdere variaties waaronder volgende bodems: Lhcz; natte zandleembodem met sterk gevlekte, verbrokkelde textuur B horizont en Ldcz; matig natte zandleembodem met sterk gevlekte, verbrokkelde textuur B horizont.

III. Archeologische nota

* Datum van de melding van de vondst:

Deze vondst werd op zaterdag 24/11/2012 opgemerkt door Karolien Vanwing, studente archeologie, die vlakbij het uitgegraven terrein woont. Zij meldde dit aan de provinciale archeoloog van Limburg, Linda Bogaert op 26/11/2012, die op haar beurt het agentschap Onroerend Erfgoed op de hoogte bracht. Diezelfde ochtend werd de waterput geregistreerd door archeoloog Geert Vynckier samen met Johan Van Laecke, landmeter van het agentschap¹. Een andere inwoner² van de Ridderstraat was er in het weekend op uitgetrokken om de vulling van de waterput leeg te halen en het archeologisch materiaal te verzamelen. Dit materiaal werd gerecupereerd en bevindt zich in het depot van het agentschap Onroerend Erfgoed in de Jekerstraat 10 te Tongeren.

* Een summier beschrijving van het onderzoek dat voorafgaand aan het onderzoek op de site werd uitgevoerd:

In 1986 werden aan de westzijde van de stad bij het uitgraven van kelders voor een groot warenhuis twee bakstenen waterputten uit de 16de eeuw opgegraven³. Een derde waterput, daterend van het einde 15de-16de eeuw, bestond uit een vrij grote trechter

¹ Met dank aan de bouwfirma SOM project uit Hasselt voor de vlotte samenwerking.

² De naam hebben we op dat ogenblik niet genoteerd.

³ Van Impe, 1986, 2 en 1987, 44; Van Impe *et al.*, 1987, 123-125.

waarin een eikenhouten vat was neergelaten. In deze waterput bevond zich een houten trip, die naar het model te oordelen dateert van het eerste kwart van de 15de eeuw.

In 1990 werden op 270m ten westen van de Sint-Martinus kerk, vlakbij de loop van de Herk, sporen aangetroffen van een 12de-eeuwse nederzetting te Herk-de-Stad⁴. De waterput die daar werd opgegraven dateert uit de late 14de eeuw en werd opgebouwd met onregelmatige blokken gestapelde ijzerzandsteen op een vierkante houten bekisting.

Op het perceel in de Ridderstraat is er geen voorafgaand onderzoek gekend. Ook in het stadscentrum of in de directe nabijheid van het perceel is er in het verleden geen enkele archeologische activiteit geweest.

*Korte historiek van Herk-de-Stad:⁵

Net ten noordoosten van de latere omwalde stad werden naast sporen uit de IJzertijd eveneens aanwijzingen aangetroffen voor een nederzetting uit de 12de eeuw die een frappante gelijkenis vertoont met de geschiedenis van de *villa Harke* vermeld in een oorkonde van paus Pascal II, waarin de bezittingen van de abdij van Sint-Truiden bevestigd werden. Dit is de eerste maal dat Herk, dat later tot in de 18de eeuw *Wuestherck* werd genoemd, in de historische bronnen wordt vermeld. De naam Herk-de-Stad kwam er pas nadat het Franse bewind in 1794 de naam *Herck-la-Ville* invoerde en men deze Frans benaming gewoon vertaalde om de plaats te onderscheiden van het nabije dorp Sint-Lambrechts-Herk.

In de 13de eeuw was Herk al een plaats met aanzien en diawaarschijnlijk begiftigd was met een grafelijke vrijheidsbrief. De *libertas de Herke* wordt in de bronnen voor het eerst vermeld in 1305. Vanaf 1334 is er sprake van *oppidum de Wustherke* of van *liberta oppidi de Wustherke*. In 1386 werd het juridische statuut van vrijheid met Luiks recht nogmaals in een overeenkomst bevestigd.

Herk was toen een strategisch belangrijke plaats en handelscentrum dat aan de belangrijkste weg van oost naar west lag en moet dus bijgevolg al vroeg een versterking hebben gehad. Waaruit deze in het begin bestond en wanneer ze werd aangelegd is niet gekend. Wel worden vanaf 1379 in meerdere teksten de stadsversterking, de stadspoorten en de stadsmuur vermeld⁶. In teksten uit de 15de eeuw krijgen we een vrij duidelijk beeld van deze stadsversterking. De markt, het hart van de stad en knooppunt tussen de belangrijkste poorten, werd beheerst door economisch belangrijke gebouwen zoals het korenhuis, de lakenhal en het vleeshuis. Het stadhuis en de kerk vervulde het plaatje. In de tijd van Godfried Wendelen, eind 16de - begin 17de eeuw, was de stad nog steeds ommuurd. Ook op de pentekening van Remacle Leloup omstreeks 1730 en de latere kopergravure uit 1744 zijn de omwalling, de stadspoorten, de kerk en de markt met zijn aangrenzende gebouwen duidelijk te zien. Het stadsgebied ten zuiden en ten zuidoosten van het centrum was onbebouwd en tuinen, boomgaarden en landerijen beheersten dit *intra muros* gedeelte van de stad⁷.

De pestepidemieën in de 16de en 17de eeuw, drie branden in de 17de en een laatste in de 18de eeuw gaven de genadeslag aan het eens zo bloeiende stadje. In 1882 werd de stadsmuur afgebroken en werden er lanen op de gedempte grachten aangelegd. Tot in de 20ste eeuw bleef Herk een landelijke gemeente om na de tweede wereldoorlog te evolueren naar een woongemeente.

⁴ Wouters *et al.*, 1995/96, 160.

⁵ Gerits 1989, 135-136; Gerits 1989, 148-149 en Wouters 1999, 174-175.

⁶ <http://www.herk-de-stad.be/main.htm>.

⁷ In dit gebied ligt het perceel waar de waterput werd aangetroffen.

*Cartografisch onderzoek:

Om iets meer te weten te komen over de historische situatie van het uitgegraven perceel werden enkele oude en recente kaarten bestudeerd:

- Een panoramisch zicht (pentekening) van Remacle Leloup van Herk-de-Stad vanuit het zuiden, omstreeks 1730⁸. Later werd deze gravure hernomen in het boek van P.L. de Saumery, “Les Délices du País de Liège”, IV uit 1744⁹.
- Kaart nr. 149: Haelen van Graaf de Ferraris uit 1771-1778¹⁰.
- De Atlas der buurtwegen uit 1841¹¹.

Het panoramisch zicht van Lemarclé Leloup uit 1730 (Fig. 2) en de latere kopergravure uit 1744 (Fig. 3) op het centrum van de stad geven ons niet direct informatie over het onderzochte perceel. Dit perceel is niet volledig juist te situeren op de afbeelding, maar het volledige gebied ten zuidoosten van de kerk lijkt onbebouwd te zijn en wordt ingenomen door tuinen, bomen en landerijen. Op de twee volgende geraadpleegde bronnen, de kaart van Graaf de Ferraris (Fig. 4) en de Atlas der buurtwegen (Fig. 5), staat er duidelijk een woning op het perceel. Op de kaart van Graaf de Ferraris ligt net ten noorden en ten westen van het perceel een groen ingekleurd terrein dat waarschijnlijk wijst op een weide, tuinen en bomen, terwijl dit gebied op de Atlas der buurtwegen al hervormd werd tot een straat. Een luchtfoto van het centrum uit de tweede helft van de 20ste eeuw toont eveneens een gebouw aan de zijde van de Ridderstraat (Fig. 6). Het meest recente beeld waarover we beschikken dateert van net voor de afbraak en vonden we terug op *Google Street View* (Fig. 7)¹². Achter het gebouw aan de Ridderstraat werd eind 20ste eeuw een woning gebouwd. Dit gebouw moet het bovenste gedeelte van de waterput, als die toen nog aanwezig of herkenbaar was, compleet vernield hebben. Beide woningen werden voor de huidige nieuwbouw afgebroken.

De aangetroffen waterput kan dus volgens deze bronnen dateren van voor de opmaak van de kaarten van Graaf de Ferraris of behoord hebben tot de toenmalige woning die er op stond.

*De archeologische beschrijving van de site en het onderzoek dat heeft plaatsgevonden: methodiek van het onderzoek en de resultaten:

-Archeologisch onderzoek en registratie:

Daar de melding van deze toevalsvondst gebeurde op het ogenblik dat de volledige kelder al was uitgegraven en er slechts nog één spoor, de diep uitgegraven waterput, zichtbaar was vond er niet echt een opgraving plaats maar werd de omtrek van de waterput en zijn aanlegkuil digitaal ingemeten (Fig. 8 en 9)¹³. De vulling van de schacht en de archeologische vondsten waren er in het weekend al uitgehaald en de waterput werd daarna opnieuw dichtgegooid. Bijgevolg had een doorsnede van het geheel geen enkele zin meer. De vulling werd wel terug onderzocht en verwijderd om te kijken of er nog archeologische voorwerpen achtergebleven waren en om te zien tot welke diepte de waterput oorspronkelijk was uitgegraven. Eén van de houten planken werd gerecupereerd voor houtdeterminatie en voor een mogelijke dendrochronologische datering. Uiteindelijk bleek het restant van de waterput slechts 80cm dieper te gaan (tot 28,90m TAW) dan het uitgegraven niveau (Fig. 10).

⁸ Luik, Bibliothèque “Les Chiroux”, Rés. Précieuse, nr. IV-112 & Gerits 1989, 137.

⁹ Koninklijke Bibliotheek van België.

¹⁰ Koninklijke Bibliotheek van België.

¹¹ GIS-Limburg.

¹² <https://maps.google.be/maps?hl=nl>

¹³ Door Johan Van Laecke.

Voor zover we konden vaststellen bevond de waterput zich onder het afgebroken huis of vlak ernaast. Het zuidprofiel van de uitgegraven kelder vertoont namelijk duidelijk sporen van diepe muurfunderingen, een kelder en een keldervloer van het gebouw dat tegen de straat stond (Fig. 11).

Het overgebleven deel van de waterputschacht was net iets minder dan 1m in doormeter en bestond uit een beschoeiing van rechtopstaande houten planken die grotendeels vernield waren ((Fig. 12 en 13, 1). Op de bodem van de waterput werd geen hout aangetroffen. De houten planken werden bij het uitgraven van de kelder met de graafmachine zeer zwaar beschadigd, waardoor slechts één exemplaar gedeeltelijk kon gerecupereerd worden. Het betrof een plank in eik (*Quercus* sp.)¹⁴. De schacht, opgevuld met grijsgroen lemig zand (Fig. 13, 2) bevatte een aantal scherven middeleeuws aardewerk. De aanlegkuil, die ongeveer 1,5m in doormeter was, was gevuld met iets lichtere grijsgroen lemig zand waarin geen vondsten werden aangetroffen (Fig. 13, 3). Rond het geheel tekende zich een gele verkleuring af te wijten aan de waterinwerking van de waterput waardoor de omliggende zandleem roestkleurig uitsloeg (Fig. 13, 4).

Het materiaal uit de vulling van de waterput bestond voornamelijk uit aardewerk. In totaal werden er 17 scherven ingezameld en 2 fragmenten baksteen. Naast acht wandscherven, één randfragment van een teil (Fig. 14, 1)¹⁵ en één oorfragment van een grape werden een zestal scherven van een bijna volledig kannetje (Fig. 14, 3) in rood aardewerk, daterend uit de 15de-16de eeuw, ingezameld. Eén bodemfragment van een kan in steengoed (Fig. 14, 2) uit Raeren versierd in friezen dateert uit de 16de-17de eeuw¹⁶.

Tijdens de registratie werden uit de opvullingslaag van de schacht eveneens grondmonsters voor zadenonderzoek genomen. Deze werden uitgezeefd op drie maaswijdten: 10, 2 en 0,5mm. Een assessment van het onderzoek van de residu's leverde volgende resultaten op¹⁷:

Bij de waardering van het macrobotanisch materiaal van het monster uit de waterput werd vastgesteld dat zowel verkoalde als onverkoalde zaden aanwezig zijn, en dat die afkomstig zijn van zowel gebruiksplanten als onkruiden. Er kan worden aangenomen dat in deze put zowel afval als resten van de begroeiing onmiddellijk rond de put in terecht gekomen zijn. Bij het afval kan worden gerekend: verkoold graan, druif, biet, vlas en enkele akkeronkruiden (beklierde duizendknoop en knopherik). Bij de resten van de begroeiing uit de omgeving van de put vinden we naast grote brandnetel en misschien ook de knoppen van waarschijnlijk wilg en eik terug. Er zijn opvallend veel zaden van stinkende gouwe in aanwezig. Deze kunnen afkomstig zijn van planten uit de buurt van de put doch stinkende gouwe werd ook als medicinale plant gebruikt.

-Besluit:

Ook al was de ingreep zeer beperkt toch leverde deze toevalsvondst bijkomende informatie op voor het onderzochte perceel. De aangetroffen waterput moet op basis van de vondsten, ondersteund door het minieme cartografisch onderzoek, te dateren zijn in de 16de-17de eeuw. De put bevond zich op een open, begroeide ruimte met onkruid en misschien enkele bomen achter en/of naast de bewoning en werd waarschijnlijk door de toenmalige bewoners uit de omgeving als watervoorziening gebruikt.

¹⁴ Met dank aan collega Kristof Haneca voor de determinatie.

¹⁵ Tekeningen van het aardewerk werden getekend door Alex Dallemagne.

¹⁶ Met dank aan collega Koen De Grootte voor de determinatie.

¹⁷ Met dank aan collega Brigitte Cooremans.

IV. Bibliografie

Literatuur

GERITS J. 1989: *Historische Steden in Limburg*, Brussel, 134-149.

MOLEMANS J. 1988: *De Stad Herk en haar vijf Buitenkwartieren*, Herk-de-Stad.

SCHLUSMANS F., GYSELINCK J., LINTERS A., WISSELS R., BUYLE M. & DE GRAEVE M.-CH. 1981: *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Limburg, Arrondissement Hasselt*, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 6N2 (He-Z), Brussel - Gent.

VAN IMPE L., MAES K. & VYNCKIER G. 1986: Herk-de-Stad (Limb.), *Archeologie*, 1986, 2, 144.

VAN IMPE L., MAES K. & VYNCKIER G. 1987: Archeologie tussen Gete en Herk (gen. Herk-de-Stad, Interimverslag 1986, *Archaeologia Belgica*, III-1987, 117-118 en 123-126.

VAN IMPE L., MAES K. & VYNCKIER G. 1987: Van Karolingisch Donk naar 16de eeuws Herk (Limb.), *Archaeologia Medievalis*, 10, 43-44.

WOUTERS W., COOREMANS B., ERVYNCK A. 1999: Landelijke bewoning uit de volle middeleeuwen in Herk-de-Stad, *Archeologie in Vlaanderen*, V, 159-177.

Geraadpleegde websites:

http://geoloket.limburg.be/gislimburg/simpelmapactiewithatlas.do?mapActie=initMap&overviewServiceName=overview&gemeente=Herk_de_Stad&mapServiceNaam=Atlas_Herk_de_Stad&resize=true; geraadpleegd op 27 mei 2013.

http://geoloket.limburg.be/gislimburg/simpelmapactie.do?mapActie=initMap&mapServiceNaam=atlas_m&resize=true; geraadpleegd op 27 mei 2013.

<http://www.delcampe.net/page/list/language,D,cat,8883,var,Postkaarten-Europa-Belgie-Limburg-Herk-de-Stad.html>; geraadpleegd op 27 mei 2013.

<http://patrimoine.spw.wallonie.be/cartotheque/>; geraadpleegd op 27 mei 2013.

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Herk-de-Stad>; geraadpleegd op 27 mei 2013.

<http://maps.google.be/maps?hl=nl&tab=wl>; geraadpleegd op 27 mei 2013.

<http://www.herk-de-stad.be/main.htm>; geraadpleegd op 20 augustus 2013.

V. Trefwoorden

Typologie:

- archeologische objecten – bouwelement**
- archeologische sporen en uitgravingen**
- gebouwen en structuren**

Datering:

- late middeleeuwen 15de eeuw**
- nieuwe tijd – 16de-17de eeuw**

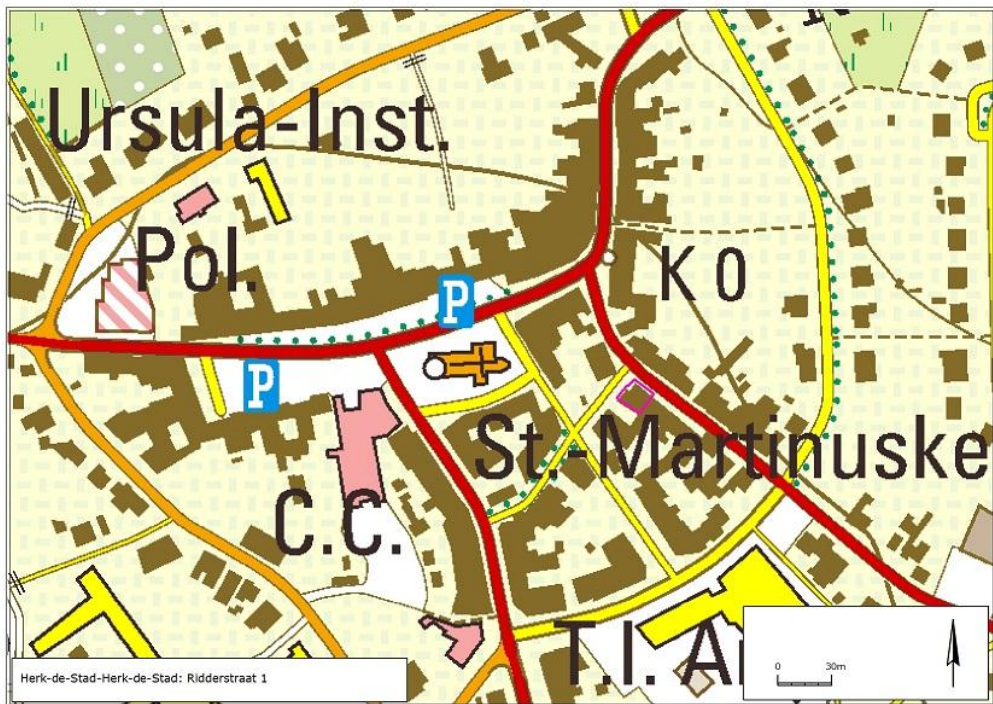
Materiaal:

- aardewerk-steengoed**
- organisch materiaal- plantaardig materiaal- hout**

Gebeurtenis:

- toevalsvondst**

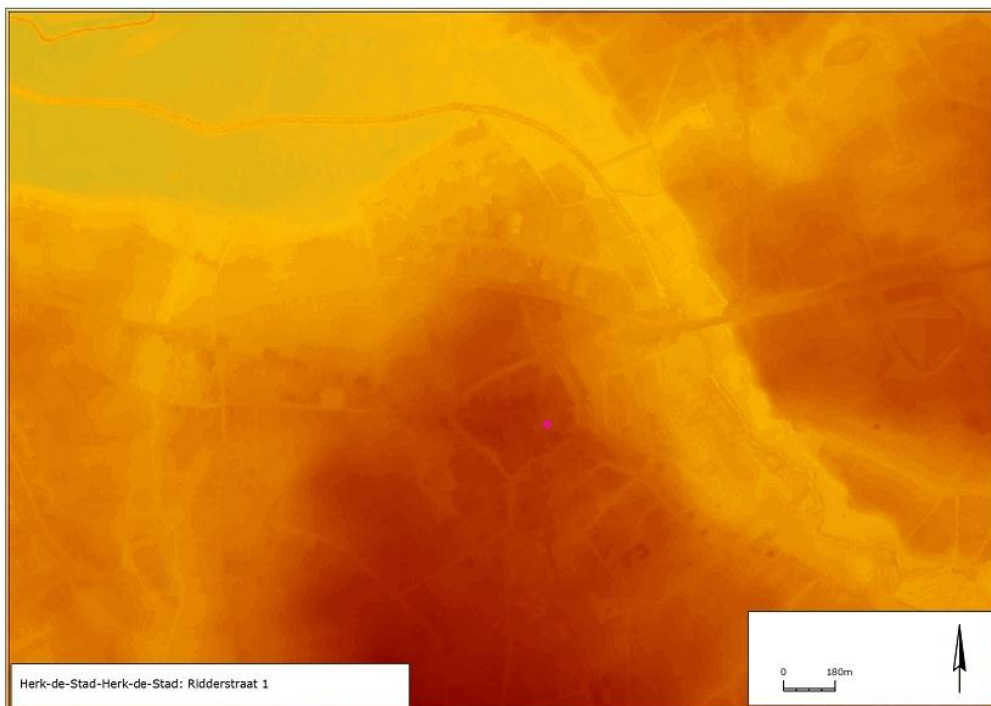
V. Kaarten

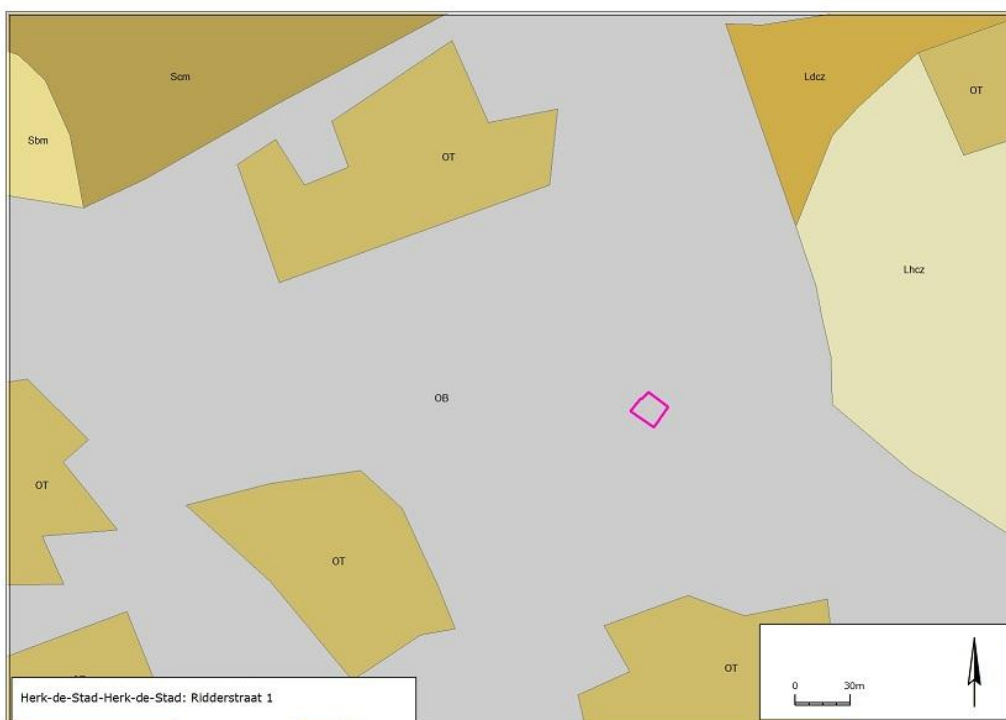
Kaart 1: topografische kaart met aanduiding van de vindplaats. (©2006 AGIV)

Kaart 2: kadastrale kaart met aanduiding van de vindplaats. (©2006 AGIV)

Kaart 3: DHM met aanduiding van de vindplaats. (©2006 AGIV)

Kaart 4: bodemkaart met aanduiding van de vindplaats. (©2006 AGIV)

VII. Figuren

Fig. 1: de werkput tijdens de werken.

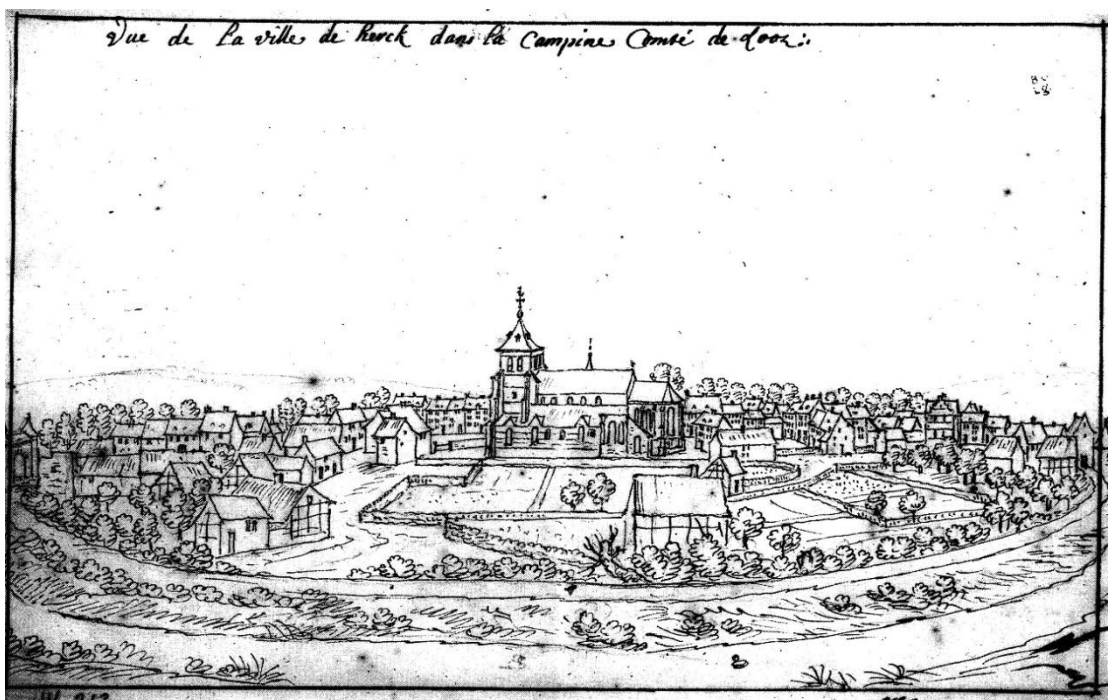

Fig. 2: historische panoramisch zicht (pentekening) op Herk-de-Stad door Remacle Leloup omstreeks 1730. (© KBR)

Fig. 3: Gravure op basis van vorige figuur in het boek "Les Délices du País de Liège" uit 1744. (© KBR)

Fig. 4: Kaart nr. 149 van Graaf de Ferraris uit 1771-1778. (© KBR)

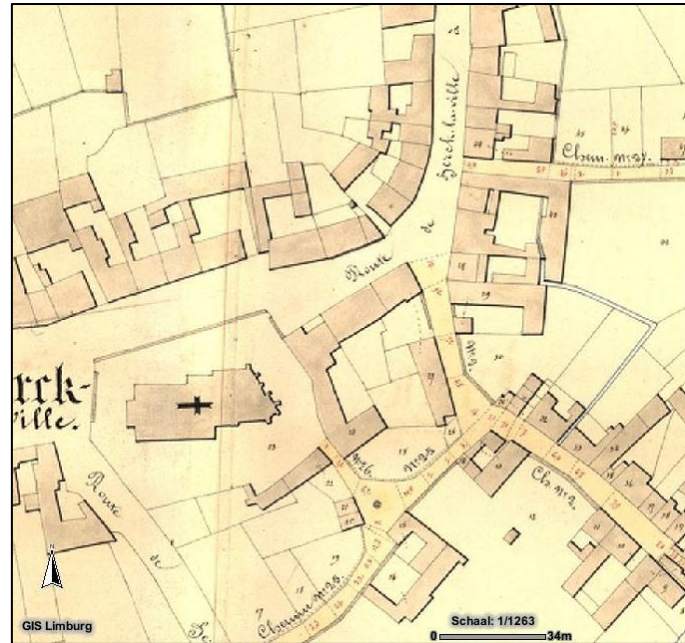

Fig. 5: het onderzochte perceel in de Atlas der buurtwegen uit 1841.(© GIS Limburg)

Fig. 6: postkaart met luchtfoto van Herk-de-Stad uit de tweede helft van de 20ste eeuw.(www.delcampe.net)

Fig. 7: kijk op het perceel voor de afbraak.
(© Google 2013)

Fig. 8: het inmeten van de omgeving, de
werkput en de waterput.

Fig. 9: sporenplan van de toevalsvondst geprojecteerd op het huidige kadaster.

Fig. 10: de waterput na het opschoonen van het vlak.

Fig. 11: zuidprofiel van de werkput met in de groutpalen de weerspiegeling van het verdwenen profiel.

Fig. 12: de vernielde planken van de beschoeiing.

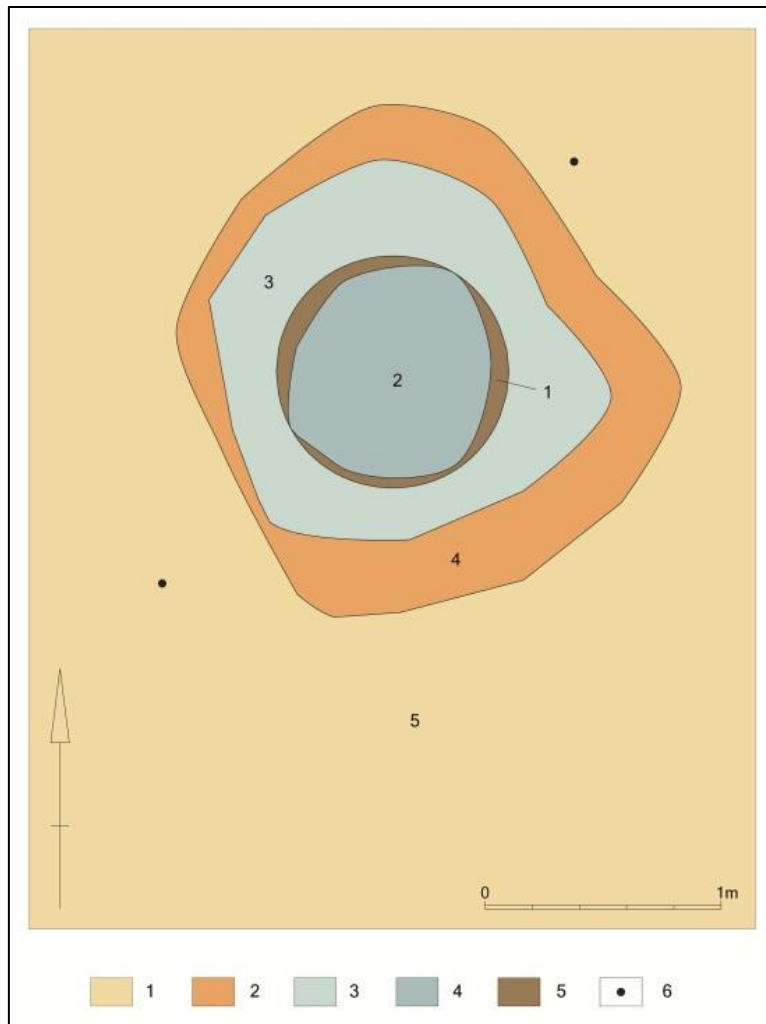

Fig. 13: 1:vaste ondergrond; 2: gele verkleuring rond de aanlegkuil; 3: aanlegkuil; 4:vulling van de schacht; 5:houten beschoeiing; 6:gegeorefereerde meetpunten.

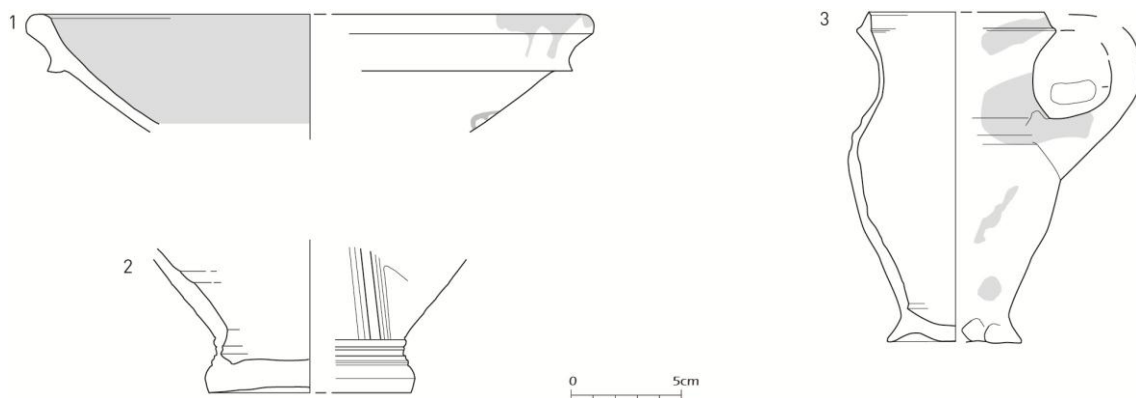

Fig. 14: aardewerk fragmenten uit de schacht van de waterput: 1:een teil in rood aardewerk; 2: een kannetje in rood aardewerk; 3: bodem van een kan in steengoed.